

ԲԱԶՄԱՎԷՊ

Զ. ՏԱՐԻ. ԹԻԻ 5.

1848

ԾԱՐՏԻ 1.

Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

ԻՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԵՍՊՈՍԻ ժամանակ մը որ աշխարհիս ամէն ծաղկած ազգերը բնական ու գովելի հետաքրքրութիւն մը ունին իրենց իրաւունքը ճանչնալու, և աս դարուս մէջ որ օսմանեան տէրութենէն սկսած ինչուան Խտալիոյ և Վերմանիոյ մանր տէրութիւններն ալ իրենց հպատակաց երջանկութեանն ու հանգստութեանը աւելի կերպով մը փոյթ ու խնամք ցուցնելով՝ անոնց իրաւունքը ամբողջ ու անարատ պահել կը ջանան, շատ հարկաւոր կը համարինք մեր ժողովրդեան ալ գէթ համառօտ տեղեկութիւն մը տալ թէ ընդհանրապէս ինչ բան է իրաւունք հասարակաց և իրաւունք ազգաց ըսուածը:

Ինչպէս որ մէկ տան մը կամ ազգատոհմի մը անձինքը մէյմը իրարու հետ

զանազան կապեր ու վերաբերութիւններ ունին մէջերնին, մէյմըն ալ իրենց մէջ դուրս եղողներուն հետ, այսպէս ալ որ և իցէ Տէրութիւն (որ բարոյապէս մէկ անձ մը կամ ազգատոհմի մը կը սեպուի) ներքին և արտաքին կապակցութիւններ ունի:

Վերքին կապակցութիւններուն կարգ ու կանոն դնող օրէնքները կ'ըսուին ներքին իրաւունք հասարակաց, կամ պարզ կերպով հասարակաց իրաւունք. իսկ դրսի կապակցութեանց կանոնները՝ արտաքին իրաւունք կամ իրաւունք ազգաց:

Եւ երկուքին, այսինքն իրաւունք հասարակաց ու իրաւունք ազգաց ըսուած օրէնքներուն իրարմէ գլխաւոր տարբերութիւնը աս է՝ որ առջինին կանոնները գրով հաստատուած են, իսկ

երկրորդը՝ գէթ 'ի սկզբան՝ պարզ արդարութեան կամ բնական իրաւանց վրայ հիմնուած է . բայց աս երկրորդին հիմը յայտնի է որ առջինին պէս հաստատուն ու տեւական չէ , և ամէն ազգ կամ ժողովուրդ կրնար զանազան մեկնութիւններ տալ անոր՝ եթէ մարդիկ միաբանած չըլլային ընդհանրապէս աս կաման մեկնութիւնները տալու :

Սենք ալ աս ճառը երկու մաս բաժնենք . առջինին մէջ խօսինք ներքին հասարակաց իրաւանց վրայ , որ հասարակաց իրաւունք ալ կ'ըսուի ըսինք . երկրորդին մէջ ալ արտաքին իրաւանց վրայ , որ և իրաւունք ազգաց կ'ըսուի : Եւ որովհետեւ հիմնական ազգային իրաւանց օրինակ եղած է Եւրոպայի մէջ Վաղղիոյ տէրութիւնը իր սահմանադրական նոր կառավարութեամբ , մենք ալ հասարակաց իրաւանց վրայ համառօտ տեղեկութիւն մը տալէն ետքը՝ գաղղիական իրաւանց վրայ աւելի տեղն 'ի տեղը խօսինք առջի մասին մէջ : Իսկ երկրորդ մասին մէջ կը ցուցնենք թէ ազգ մը ինչով ազգ կը ձեւանայ , և ինչ կերպերով իրաւունք ազգաց կը ստանայ , և թէ որոնք են պատերազմի՝ դեսպանութեանց ու դաշնադրութեց իրաւունքները :

Իրաւունք հասարակաց :

Ս'էն ազգի մը կառավարողներուն ու կառավարող մասին մէջ եղած կապակցութիւնները՝ ամէնը մէկտեղ առնելով՝ հասարակաց իրաւունք կ'ըսուի . անով է որ օրէնսդրական , կատարողական , դատաստանական ու եկեղեցական ընդհանուր կապերն ու վերաբերութիւնները կարգի մը կը դրուին , ամէն մարդու տրուած իրաւունքները հաստատ կը պահուին , ու հասարակաց օգտին համար մասնաւորաց վրայ կամ անոնց ստացուածքին վրայ տուրքեր կը ձգուին :

Եւ յայտնի է թէ ինչուան որ մէկ ընկերութիւն մը չըլլայ , այսինքն շատ մարդիկ մէկտեղ միացած չըլլան՝ մէկ

իշխանութեան մը տակ , հասարակաց իրաւունք չեն կրնար ունենալ :

Սարգիսի քաղաքական ընկերութիւնները արդեօք ինչ կերպով ձեւացեր են ըսէր մէկը նէ , անցած դարուն սուտ փիլիսոփաներէն ոմանք պատասխան կուտային իրեն թէ մարդս 'ի բնէ ընկերական ստեղծուած չէ , հապաշատ մարդիկ իրարու հետ ընկերական դաշնակցութիւն մը ընելով՝ սկսեր են ընկերութիւն ձեւանալ , ու հետզհետէ մեծնալ . բայց աս պատասխանը անհիմն է և մերժելի . ճշմարիտը աս է որ մարդս 'ի բնէ ընկերական ստեղծուած է , ու ըրիչ օգնութեանը կարօտ , և ուրիշին օգնելու պարտական :

Ս'ը և իցէ քաղաքական ընկերութիւն ընդհանրապէս ապա ալ կ'ըսուի , Թող լուրդ ալ , Գերո-Լի-ն ալ . բայց ճիշդ առնելով՝ աս իրեքին մէջ մեծ տարբերութիւններ կան . ապա կ'ըսուի՝ երբոր ընկերութեան սկիզբը կամ նախահայրը մէկ է , ինչպէս Հայկ նահապետէն եկած ընկերութիւնը հայ ազգն է . Թող լուրդ կ'ըսուի՝ երբոր ընկերութեան երկիրը կամ բնակութիւնը մէկ է , զոր օրինակ Սոստանդնուպօլսոյ ժողովուրդը , Վարնոյ ժողովուրդը . Գերո-Լի-ն կ'ըսուի՝ երբոր ընկերութեան մը օրէնքը կամ կառավարութիւնը մէկ է , ինչպէս օսմանեան տէրութիւնը , Վարսից տէրութիւնը :

Ինչուան որ մէկ գերագոյն իշխանութիւն մը չըլլայ որ մասնաւորաց անկարգութիւններուն սանձ մը դնէ , ընկերութիւնը չկրնար հաստատ մնալ . և ահա աս իշխանութիւնն է որ Գողթա-Կան իշխանութիւն կ'ըսուի , և ասով կ'իմացուի տէրութեան մը գերագոյն կառավարութիւնը : Սարգիս ոչ երբեք կրցեր են ուրանալ թէ այսպիսի գերագոյն իշխանութիւն մը հարկաւոր է . վասն զի գերագոյն իշխանութիւն մը չունեցող ընկերութիւն մը ըլլայ ըսելով՝ մեռած մարդը թող խօսի ու գործէ ըսելէն աւելի խենթութիւն է . միայն թէ շատ խնդիրներ ելած են թէ աս գերագոյն իշխանութիւնը որով կ'իյնայ :

Ոմանք ըսին թէ աստուածային իրաւանց կ'իյնայ . ոմանք՝ թէ ժողովրդեան կ'իյնայ . ոմանք թէ մարդկային բանի կամ բանականութեան . ոմանք ալ թէ տէրութեան մը մէջ հասարակաց հաւանութեամբ հաստատուած դաշնակցութեան կամ սահմանադրութեանը կ'իյնայ . անոր համար աս տեսակ իշխանութիւնը կ'ըսուի գերագոյն իշխանութիւն ազգային , և ասանկ է Վաղղիոյ ազգային իշխանութիւնը՝ որ թագաւորին ու երկու խորհրդարաններուն ձեռքն է :

Վեներայն ընկերութիւն պէտք է գիտնայ թէ իր մէջ գերագոյն իշխանը ով է . ապա թէ ոչ , ընկերութիւն չըլլար ու չմնար . միայն աս կայ որ գերագոյն իշխանութիւնը ամէն ժամանակ ու ամէն ազգաց մէջ միակերպ չէ , հապա՞սըր միապետական է , որը ազնուապետական , որն ալ ուսմապետական : Արբոր տէրութեան մը կառավարութիւնը մէկ մարդու մը ձեռք է , անոր գերագոյն իշխանութիւնը միապետական կ'ըսուի . երբ որ ազգի մը մէջէն ընտրուած ազնուականներուն յանձնուած է , կ'ըսուի ազնուապետական . իսկ երբոր ժողովրդեան կամ ռամկին ձեռքն է՝ ռամկապետական : Այս գերագոյն իշխանութիւններուն առաջինը գէշ կերպով գործածուի նէ , բռնակալութիւն կը դառնայ , երկրորդը սակաւապետութիւն , երրորդը անիշխանութիւն : Աւրոպայի հիմակուան ազգերը աս զեղծմունքներէն վախնալով՝ նայեցան որ մէկ տեսակը մէկալ տեսակներով բարեխառնեն , այսինքն մէկուն պակասութիւնները մէկալին կատարելութիւններովը բաղադրեն . ասանկ ձեւացան ու հետզհետէ կը ձեւանան խառն կամ սահմանադրական հասարակարգիւն ըստուծները . վասն զի ասոնց մէջ գերագոյն իշխանութիւնը թէպէտ մէկ գլխաւորի կամ թագաւորի մը ձեռք է , բայց կառավարութեան շատ բաներուն կը խառնուին նոսե ազգին ազնուականները և ժողովուրդը . ուստի աս տեսակ կառավարութիւնները ոչ պարզ միապետական կ'ը-

սուին , ոչ պարզ ազնուապետական և ոչ պարզ ռամկապետական :

() ԵՆԻ և Իրաւան :

ՎԵՐԱԳՈՅՆ իշխանութիւնը կարողութիւն ունի որ տէրութեան սահմանադրութեանը համեմատ՝ հրամայէ , արգիւէ , կամ թոյլ տայ . իրեն աս բաներու համար տուած կանոնները օրէնք կ'ըսուին :

() ԵՆԵՐ ԵՐԿՈՒ տեսակ է , Բնական ու Գրական :

Բնական օրէնքը միշտ կայ , ու հրատարակուած ալ չըլլայ նէ՝ ամէն մարդ պարտական է անոր հնազանդելու . տեղ մը , մարդ մը , երկիր մը , ազգ մը չկայ որ աս օրէնքէն ազատ ըլլայ . ամէն ատեն եղած է ու պիտի ըլլայ աս օրէնքը , և ոչ երբեք կրնայ վերնալ կամ փոխուիլ :

Իսկ դրական մարդկային օրէնքը՝ օրէնսդրին դրած կանոնն է , և ասիկայ ինչուան որ Հրատարակուի՝ ուրիշները պարտական չեն պահելու . ուստի ամէն երկիր՝ ամէն տէրութիւն իրեն համար զատ օրէնքներ ունի որ ուրիշներուն չեն յարմարիր , և աս տեսակ օրէնքները կրնան փոխուիլ ու վերցուիլ :

Վրական օրինաց գլխաւոր յատկութիւնները ասոնք են .

Ա . () ԵՆԵՐ պարտաւորիչ է , այսինքն ուրիշներուն վրայ պարտք մը կը դնէ , ուրիշներուն կը հրամայէ , կ'արգիւէ կամ կը ներէ . և օրէնքով որ և իցէ քաղաքացի արտաքին պարտք մը կ'առնու վրան՝ նկատմամբ ընկերութե :

Բ . () ԵՆԵՐ հանրական է , այսինքն ինչ որ կ'ապսպրէ՝ ընդհանուր կերպով մը կը պատուիրէ . թէ որ մասնաւորաց համար դրուէր , անթիւ արտօնութիւններ կ'ելլէին . և որովհետեւ օրինաց առջեւ ամէն մարդ հաւասար պիտի սեպուի , արտօնութիւններ ըլլան նէ՝ աս հաւասարութիւնն ալ չմնար :

Գ . () ԵՆԵՐ հաստատուն է , այսինքն մէյմը դրուելէն ետքը պիտի չփոխուի . ապա թէ ոչ՝ ժողովուրդը անոր վրայ

վստահութիւն չունենար, անով ոչ տե-
րութիւնը ապահով կ'ըլլայ և ոչ ժողո-
վուրդը :

Իրաւունք կ'ըսուի օրինաց հաւաքու-
մը, կամ թէ շատ օրէնքներ մէկտեղ
առած :

Երբեմն ալ օրէնքին տուած կամ
հաստատած իշխանութիւնն ու ազա-
տութիւններն ալ իրաւունք կ'ըսուին,
ինչպէս՝ իրաւունք ստացուածոց, իրա-
ւունք հայրական իշխանութեան, ևն :

Ն Կ Ա Ր Ա Գ Ի Ր

ԹԵԹԵԼԱՄԻՈՒԹԻՒՆ ԴԱՐԴ :

ԱՍ դժար է թեթեամիտ մար-
դուն սահմանը տալ, որ տաճկերէն ղէճ
ղէճ կ'ըսուի : Թեթեամտութիւնը ան
բաներէն մէկն է որ աւելի դիւրին է
զգալը քան թէ բացատրելը : Ենչափ
կ'ընդարձակի աս պակսութեանս սահ-
մանը, որ առաքինութեան մէջ ալ կը
մտնէ շատ անգամ. ուր որ ալ մտնէ,
անհամ անժուր բան մը կը դարձնէ :
Ենտութիւնը այնչափ ծիծաղելի չը-
ներ զմարդ, որչափ թեթեամտութիւ-
նը : Այելուչ հազուած մարդ մը ա-
խորժելի է տեսնողներուն . թեթեա-
մտութիւնը վրան աւելորդ բան մը ա-
ւելցնելուն պէս՝ կ'ընէ ծաղրելի : Պար-
տասանութեան պէս ականջի ու մտքի
ախորժելի բան չկայ . բայց մէջը ա-
րուեստակութիւն մտնելուն պէս, որ
թեթեամտութիւն առաջ կուգայ, կ'ըլ-
լայ չըլլուելու ձանձրալի ու ծիծաղելի
բան մը : Երուեստակութիւն ալ չըլլայ,
բայց թէ որ խօսելու ձեւին կամ հրնչ-
մունքին մէջ թեթեամտութեան ցոյց
մը մտնէ՝ անախորժ ու ծիծաղելի կ'ըլ-
լայ : Բաղաբաւարութենէ սիրելի բան
կայ . բայց թէ որ մէկը չափազանց
ձեւերով ու խօսքերով երեցընել ուզէ
իր քաղաքավարութիւնը, ծաղրելի կ'ըլ-
լայ :

Ե զգացմունքներէն կ'երեւայ որ

թեթեամտութիւնը ցուցամուտութեան
մօտիկ, կամ թէ պզտիկ ցուցամուտ-
ութիւն մը պիտի ըլլայ : Երբ ապացոյցը
ան է որ մէկը փառաւոր մուշտակ մը
հագած ըլլայ, որ վայելուչ ալ վրան յար-
մարի, իր վիճակին ալ դէմքին ալ պատ-
շաճ՝ որ ախորժելի պիտի ըլլար տես-
նողներուն . երբոր ընկերութեան մէջ
մտած ատենը՝ մուշտակին վրայ սկսի
նայիլ շտկրտելով ու հազալով, ո՞վ կըր-
նայ ծիծաղը բռնել : Այլ իր ճիւղթ
մատին վրայ մատնի մը ունենայ՝ վայե-
լուչ բան մըն է . բայց թէ որ մատնին
երեցընելու համար՝ ցուցամատովը բան
մը ցուցընելու տեղը՝ ճիւղթ մատովը
ցուցընելու ըլլայ, ո՞վ չծիծաղիր : Բա-
ղաբաւար մարդ մը՝ որ ուտելու ատեն
ձեռուրները չպըշտրկեր, ու պատառնե-
րը մանր կը դնէ բերանը, ընկերութեան
մէջ ախորժելի բան մըն է . բայց թէ որ
մէկը չամիչ ուտելու ատենն ալ չամիչին
ձեռք դպցընել չուզէ, ու դանակով պա-
տառաբաղով չամիչը կիսէ, ու կէս կէս
բերանը դնէ, ինչ կ'ըսեն տեսնողները :
Բայց ասոնք խիստ յայտնի բաներ են,
որոնցմով ամենուն կ'երեւայ ընողին
թեթեամտութիւնը . անոր համար ալ
ասանկ թեթեամիտները հասարակ
չեն, մատով կը ցուցուն, ու ամէն
մարդ բնականապէս կը զգուշանայ աս
բաներէն :

Բայց կայ բարակ թեթեամտութիւն
մը որ շատերը ունին, ու աւելի արժա-
նի է գիտողութեան . որչափ ալ բարակ
է, այնչափ աւելի ամէն բանի մէջ կը
մտնէ, ու մարդուս ամէն կատարելու-
թիւնները, գիտութիւն ըլլայ՝ առա-
քինութիւն ըլլայ, անախորժ կ'ընէ :
Ենթադրենք գիտուն մարդ մը, որ
միանգամայն թեթեամիտ ըլլայ . ամե-
նուն ակնածելի պիտի ըլլար իր գիտու-
թիւններովը . բայց ով որ զինքը ձանչ-
նայ՝ կ'ըսէ . գիտուն մարդ է, բայց ափ-
սոս որ թեթեամիտ է : Ա իրաւ, յան-
կարծ իրեն բան մը չհարցընես . որչափ
գիտութիւն որ ունի, ամենէն մէյմէկ
քիչ պատասխանին մէջը փարէնթա-
ղիզներով կը խոթէ, որպէս զի իմանաս